ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 37.015.31:316.61-053.81

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-3.1>

Т. Г. Соловійова

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
Запорізького національного університету

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ТА МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ

У статті здійснено теоретичний аналіз соціально-психологічних чинників та механізмів формування соціальної компетентності молоді. Актуальність цього питання підтверджується потребою будь-якого суспільства в забезпеченні власного майбутнього соціально компетентними громадянами. Молодь є потужним ресурсом країни та фактором її соціально-економічного та політичного благополуччя. Визначено, що негативні суспільно-політичні та економічні явища в сучасній Україні послаблюють потенціал молоді, викликаючи різні форми дезадаптації.

Проаналізовано різні підходи до визначення та уточнено сутність поняття «соціальна компетентність» молоді, під якою розуміється інтегративна особистісна характеристика, що відображає здатність до ефективного та адаптивного функціонування в соціумі, враховуючи особистісні та суспільні інтереси. Доведено зв'язок між процесами соціалізації та формуванням соціальної компетентності молоді. Під молоддю розуміється диференційована соціальна група орієнтованого віку від 18 до 35 років, яка набуває рис соціальної спільноти та має специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні й інші особливості.

Визначено, що у загальному вигляді всі чинники, які впливають на процес формування соціальної компетентності, можна поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх належать індивідуальні особливості молоді людини, її загальна культура, система цінностей та особистісних установок, рівень розвитку психосоціальної самосвідомості, активності; здатність до постійного саморозвитку, до зовнішніх – батьківська сім'я та найближче оточення; інтимний партнер та/або молода сім'я; референтна група; соціальні інститути, до яких належить людина (заклади освіти, місце роботи, громадські організації тощо); інформаційно-комунікативні фактори (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі); соціокультурні фактори (національна культура, субкультури, релігія тощо); соціально-економічні фактори (соціально-економічний стан, ступінь задоволення базових потреб тощо).

Окреслено механізми формування соціальної компетентності, серед яких стихійні та керовані, спеціальні та опосередковані, інституційні та позаінституційні, традиційні та інноваційні, зовнішні та внутрішні.

Зазначено, що розуміння впливу визначених чинників та взаємозумовленості факторів і механізмів формування соціальної компетентності дозволять оптимізувати ці процеси та сприяти формуванню такої компетентності в молоді різних соціальних груп.

Ключові слова: соціальна компетентність, молодь, соціалізація, чинники і механізми, дезадаптація, соціальне становлення.

Постановка проблеми. Формування соціальної компетентності молоді у сучасних соціально-економічних та соціально-політичних умовах залишається завданням першочергової важливості. На основі Декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» створено низку національних законодавчих актів, які регламентують напрями розвитку молодіжної соціальної політики відповідно до міжнародних стандартів, інтересів молоді та суспільства в цілому. Так, закони України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» та «Про соціальну роботу із сім'ями,

дітьми та молоддю» визначають загальні засади створення умов соціального становлення молоді, а також організаційні та правові засади соціальної роботи з молоддю [1; 2].

Актуальність питання формування соціальної компетентності молоді підтверджується загальною потребою будь-якого сучасного суспільства в забезпеченні власного майбутнього на оптимальному рівні, а соціально компетентні члени суспільства є об'єктивною передумовою його соціально-економічного добробуту, політичної стабільності та всебічного розвитку. Водночас проблеми соціальної компетентності молоді на

державному рівні унеможливають прогресивний розвиток суспільства.

Звичайно, соціально-економічні, політичні, демографічні негаразди у сучасному українському суспільстві створюють суттєві перешкоди на шляху формування соціальної компетентності молоді. Так, проблеми, пов'язані з бойовими діями на Сході України, тенденція до зниження рівня добробуту громадян, безробіття та ін. викликають явища дезадаптації серед молоді. Окреслена нестабільність суспільства є підґрунтям для розвитку негативних явищ у молодіжному середовищі, бо саме ця категорія є вкрай вразливою в цьому аспекті. Це пов'язано з тим, що молодші члени суспільства (діти, підлітки), як правило, перебувають під опікою та захистом родини, закладів освіти; більш старші члени суспільства вже мають багатший соціальний досвід, зв'язки та певні перспективи. Молодь, що перебуває в активній фазі соціального становлення, становлення себе як повноправних членів суспільства, свідомих громадян, зіштовхується з безліччю проблем, які підсилюються вищезазначеними негараздами у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання формування соціальної компетентності молоді, яке тісно пов'язане з питаннями соціалізації, було предметом досліджень багатьох науковців у галузі педагогіки, психології та інших наук. Так, ще Я.А. Коменський указував на важливість урахування соціального аспекту становлення особистості, а всі подальші педагогічні теорії включали це питання; психологічний аспект соціального становлення особистості представлений у роботах Л. Божович, Л. Виготського, Д. Ельконіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Кононко, Д. Фельдштейна та ін.; соціально-педагогічні основи соціалізації вивчали О. Безпалько, Р. Вайнола, Н. Заверико, І. Зверєва та інші науковці. Втім питання формування соціальної компетентності частіше розглядається як складник процесу соціалізації дітей та підлітків. З огляду на постійні зміни у соціальному житті, зміни умов соціального становлення особистості та особливостей часу, проблема формування соціальної компетентності молоді потребує більш глибокого та цілеспрямованого вивчення, зокрема й питання щодо факторів та механізмів впливу на цей процес.

Метою статті є висвітлення соціально-психологічних чинників та механізмів формування соціальної компетентності молоді.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо детальніше сутність поняття «соціальна компетентність», яке складається з таких двох понять, як «соціальна» та «компетентність». Єдиного визначення останнього поняття не існує, але спробуємо проаналізувати підходи до його тлумачення. З огляду на реформування системи освіти та інтенсивний розвиток компетентнісного

підходу, на законодавчому рівні використовуються такі визначення компетентності: «здатність особи успішно соціалізуватися, навчатися, провадити професійну діяльність, яка виникає на основі динамічної комбінації знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей» (ЗУ «Про вищу освіту», 2014 р.); динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність (ЗУ «Про освіту», 2017 р.). Як бачимо, у нормативно-правових документах (із незначними розходженнями (навіть без додавання терміна «соціальна»)) компетентність розглядається як здатність (соціалізуватися, провадити діяльність та ін.).

Еволюція поняття «компетентність» дозволила сучасним науковцям виокремлювати п'ять основних підходів до його визначення: як здатність та здібності особистості; як сукупність певного досвіду; як набір умінь та навичок; як єдність психічних властивостей, рис; як ефективна модель дії [3; 4; 5]. Цінним нам видається погляд С. Макарова, який, розглядаючи компетентність із точки зору акмеологічного підходу, визначає її як елемент більш складних систем і аналізується з урахуванням тих закономірностей, умов і факторів, які забезпечують вищий рівень у певній галузі діяльності зрілої людини [8]. Низка авторів, вивчаючи різновиди компетентностей (комунікативну, професійну та ін.), пропонують розглядати її як адаптивність та активність особистості [6; 7].

А. Мудрик визначає соціальну компетентність як інтегровану здатність особистості, що включає розмаїття підкомпетентностей або ключових компетентностей, які забезпечують ефективне функціонування особистості в соціумі [5, с. 29]. На нашу думку, точне й лаконічне визначення компетентності надає М. Докторович, яка визначає її як «набуту особистістю здатність гнучко орієнтуватися у постійно змінних соціальних умовах і спроможність ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям» [4, с. 147].

Загалом, є багато визначень компетентності, зокрема й соціальної, і кожне з них доповнює й уточнює інші. Так, більшість науковців пов'язують поняття соціальної компетентності із соціалізацією особистості, навіть проводять чіткі паралелі: етапи соціалізації є етапами формування соціальної компетентності особистості, тому закономірним є той факт, що на процес формування соціальної компетентності можна впливати [3; 4]. Деякі ж учені приділяють увагу вивченню питань впливу фізіологічних факторів на розвиток соціальної компетентності. Втім уважаємо окреслені погляди не стільки суперечливими, скільки взаємодоповнювальними та взаємозбагачувальними.

Отже, в межах нашого дослідження визначимо соціальну компетентність як інтегративну особистісну характеристику, що відображає здатність до ефективного та адаптивного функціонування в соціумі, враховуючи особистісні та суспільні інтереси. Ми навмисно позначили особистісні та суспільні інтереси, щоб підкреслити важливість соціальної компетентності особистості як для самої себе, так і для суспільства в цілому. На нашу думку, гармонійне об'єднання визначених інтересів є соціальною позицією особистості. Тобто соціально компетентна особистість ефективно взаємодіє із соціумом, постійно адаптується до сучасних мінливих умов, при цьому реалізує власну життєву траєкторію з урахуванням потреб та інтересів мікро- і макросоціуму.

Повертаючись до зв'язку процесів соціалізації та формування соціальної компетентності, підкреслимо важливість цілеспрямованого формування останньої як необхідної умови прогресивного розвитку особистості та суспільства, коли йдеться про молодь зокрема.

Говорячи про молодь, необхідно пам'ятати, що окреслена соціальна група та її окремі представники одночасно є і «об'єктом» інкорпорування у сталі соціальні системи, і «суб'єктом», який уносить зміни цих систем. Є безліч визначень поняття «молодь» із точки зору різних підходів: політологи визначають її як ресурс для інноваційних перетворень; соціологи – як особливу соціально-демографічну групу; психологи – як вікову групу, яка перебуває на певній стадії соціалізації. Зупинимось на визначенні А. Гулевської-Черниш, поданому в енциклопедії для фахівців соціальної сфери, де молодь розглядається як «диференційована соціальна група, яка набуває рис соціальної спільноти та має специфічні соціально-психологічні, соціальні, культурні й інші особливості, зокрема і способу життя, перебуває у процесі соціалізації, має свій соціальний вік і має бути творцем або зачинателем нової соціальної та культурної реальності (відповідно до потреб часу)» [9, с. 150]. Підкреслена у цьому визначенні роль молоді у житті суспільства та незаперечна цінність кожної особистості повертає нас до необхідності дослідження факторів впливу та механізмів формування соціальної компетентності молоді. На нашу думку, з'ясування окресленого питання сприятиме оптимізації шляхів формування такої компетентності та дозволить пояснити певні аспекти проблем, пов'язаних із некомпетентністю.

Як уже зазначалось, серед науковців існує думка, що процес формування соціальної компетентності безпосередньо залежить від процесу соціалізації і може розглядатися як розкриття життєвого потенціалу особистості в процесі соціалізації. З огляду на це, спробуємо визначити основні фактори, що впливають на процес формування соціальної компетентності молоді.

На нашу думку, всі фактори впливу можна поділити на внутрішні (особистісні) і зовнішні (соціальні). До внутрішніх зараховуємо індивідуальні особливості молодого людини, її загальну культуру, систему цінностей та особистісних установок, рівень розвитку психосоціальної самосвідомості, активності; здатність до постійного саморозвитку. До основних зовнішніх факторів можна зарахувати батьківську сім'ю та найближче оточення; інтимного партнера та/або молодшу сім'ю; референтну групу однолітків; соціальні інститути, до яких належить людина (заклади освіти, місце роботи, громадські організації тощо); інформаційно-комунікативні фактори (ЗМІ, Інтернет, соціальні мережі); соціокультурні фактори (національна культура, субкультури, релігія тощо); соціально-економічні фактори (соціально-економічний стан, ступінь задоволення базових потреб тощо).

Розглянемо детальніше окреслені фактори. Індивідуальні особливості молодого людини, безумовно, впливають на процес формування соціальної компетентності. Н. Буравлева, аналізуючи готовність молоді до прийняття інновацій як необхідного складника соціальної компетентності у сучасному світі, зазначає такі особистісні характеристики молоді, як креативність, орієнтованість на майбутнє, готовність до певних ризиків, виражена потреба у знаннях, саморозвитку та досягненнях [11]. І, звичайно, на формування соціальної компетентності впливає тип темпераменту, риси характеру, рівень розвитку інтелекту, адаптивність та багато інших. Зазначимо також, що мають значення індивідуальні біологічні, психологічні та соціально-психологічні особливості. Окремої уваги потребують індивідуальні вікові особливості (перехід від юнацтва до молодого дорослого життя часто супроводжується певними подіями та/або проблемами, які впливають на формування соціальної компетентності особистості).

Наступний фактор – загальна культура, система цінностей та особистісних установок людини є своєрідною призмою, крізь яку відбувається формування соціальної компетентності. Ступінь сприйняття та прийняття власної соціальної ролі, соціальне функціонування індивіда зумовлюється його культурою та ціннісними установками. Розвинутий емоційний інтелект, прагнення до самореалізації та про-соціальна спрямованість особистості може стати потужним ресурсом формування та подальшого розвитку соціальної компетентності особистості. Звернемо також увагу на ступінь розвитку soft skills, тобто якостей, що дозволяють людині ефективно та гармонійно взаємодіяти з іншими.

Рівень розвитку психосоціальної самосвідомості й активності як фактор впливу на формування соціальної компетентності особистості є важливим внутрішнім чинником цього процесу. Так, С. Маріно зазначає у своєму дослідженні, що для прогнозування життєвих результатів серед молоді важливим

є наявність чи відсутність стресу та благополуччя. Автор розглядає поняття позитивного психологічного здоров'я як передумови психосоціального благополуччя людини та пропонує модель оцінки унікального вкладу особистісних рис, як-от віра в себе, віра в інших, емоційна компетентність та «зацікавлений» спосіб життя [12]. На нашу думку, окреслені чотири риси є складниками нашого фактора та безпосередньо впливають на формування соціальної компетентності молоді, а високі показники розвитку цих рис, безумовно, сприятимуть формуванню соціальної компетентності.

Останнім внутрішнім фактором вважаємо здатність особистості до постійного саморозвитку. На нашу думку, саморозвиток включає поняття самовдосконалення, самоорганізації, самовиховання, самоосвіти та ін. У дослідженнях О. Чешкової, С. Чурбанової [13] підкреслюється значення соціального інтелекту як передумови саморозвитку особистості, її адаптивності, професійного становлення тощо. Автори зазначають, що існує кореляція між соціальним інтелектом та «кар'єрною адаптивністю», що дозволяє зробити припущення про зв'язок між здатністю до саморозвитку та формуванням соціальної компетентності молоді.

Звичайно, на формування соціальної компетентності обов'язково впливають і зовнішні чинники. І першим серед них є сім'я та найближче оточення людини. Дослідження багатьох науковців доводять той факт, що вплив сім'ї на формування особистості є вирішальним у дитячому віці. У період дорослішання вплив сім'ї слабшає, втім підґрунтя, закладене сім'єю в дитинстві, продовжує відігравати значну роль у подальшому формуванні соціальної компетентності молоді.

Отже, після дорослішання наступним важливим фактором стає інтимний партнер та власна молода сім'я. Гармонійні стосунки у «парі» несуть величезний потенціал для розвитку соціальної компетентності кожного партнера. Почуття захищеності, довіри, стабільності та кохання накладають позитивний відбиток і на інші стосунки молоді людини. Все те, що дає людині впевненість (душевний спокій, почуття власної значущості), стає підґрунтям подальшого формування соціальної компетентності особистості. А проблеми в інтимно-особистісній сфері можуть призводити до зниження рівня соціальної компетентності через стрес, фрустрацію. Те ж стосується і референтної групи молоді людини. Група значущих однолітків може створювати як позитивні, так і негативні передумови для формування соціальної компетентності особистості. На це впливає спрямованість групи і роль (статус) особистості в ній.

Ще одним впливовим фактором формування соціальної компетентності людини є соціальні інститути та взаємини з оточенням у цих інститутах. У найбільш загальному сенсі йдеться про

заклади освіти, громадські організації та місця роботи. Якщо заклади освіти так чи інакше переймаються питанням формування соціальної компетентності молоді людини, то громадські організації та роботодавці вже чекають на сформовану самостійну особистість. І, звичайно, умови роботи, стиль керівництва, учнівські та робочі колективи значно впливають на формування соціальної компетентності молоді.

Окрім цього, інформаційно-комунікативні фактори. ЗМІ, спільноти у соціальних мережах, віртуальні угруповання та ін. значно впливають на соціальне становлення особистості. Соціокультурні чинники також впливають на формування соціальної компетентності особистості. Національна культура, субкультура, віросповідання – усе це зумовлює особливості соціального становлення кожної людини у межах того чи іншого соціокультурного середовища.

Не менш важливими є соціально-економічні чинники, які опосередковано впливають на соціальну компетентність молоді. Соціально-економічний стан країни та окремої людини, ступінь задоволення потреб, безумовно, відіграє неабияку роль у становленні молоді людини.

Теоретичний аналіз наукових джерел та розглянуті чинники формування соціальної компетентності молоді дозволяють визначити й певні механізми, завдяки яким відбувається це формування. Серед них можна виокремити стихійні та керовані, спеціальні та опосередковані, інституційні та позаінституційні, традиційні та інноваційні, зовнішні та внутрішні. Це дослідження дозволяє припустити, що ефективність цих механізмів залежить від «сили» й «частоти» дії раніше визначених чинників. Нам здається логічним, що чинники, які мають найсуттєвіший вплив у той чи інший період часу, підсилюють або послаблюють механізми формування соціальної компетентності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, до соціально-психологічних чинників формування соціальної компетентності молоді належать внутрішні, серед яких індивідуальні особливості людини, її загальна культура, система ціннісних орієнтацій та особистісних установок, рівень розвитку соціальної самосвідомості, активності, здатність до постійного саморозвитку у всіх його виявах, та зовнішні, як-от родина та найближче оточення, партнер, референтна група, соціальні інститути, інформаційно-комунікативні, соціокультурні та соціально-економічні фактори. Розуміння впливу визначених чинників та взаємозумовленості факторів і механізмів формування соціальної компетентності, на нашу думку, дозволять оптимізувати ці процеси та сприяти формуванню такої компетентності у молоді різних соціальних груп.

Перспективним напрямом досліджень із цього питання вважаємо вивчення особливостей процесу формування соціальної компетентності у різних категорій молоді.

Список використаної літератури:

1. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України від 05.02.1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2998-12>
2. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2558-14>
3. Литовченко О. Соціалізація і соціальне становлення особистості : теоретична інтерпретація. *Психологія. Педагогіка. Соціальна робота*. 2012. № 6. С. 23–25. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/vknuprscr_2012_6_9.pdf
4. Докорович М. Соціальна компетентність як наукова проблема. *Психологія і суспільство*. 2009. С. 144–147. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/30622/1/%D0%94%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf>
5. Мудрик А.Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. *Вісник чернігівського національного педагогічного університету*. 2011. Т. 2. Вип. 94. С. 26–29.
6. Умникова Е.Л. Развитие профессиональной компетентности педагога в условиях инновационной образовательной среды : автореф. дисс. ... канд. псих. наук. 19.00.07 «Педагогическая психология». Екатеринбург, 2011. 23 с.
7. Колбасова Л.О. Профессиональная компетентность (социально-философский анализ) : автореф. дисс. ... канд. филос. наук. 09.00.11 «Социальная философия». Чебоксары, 2009. 23 с.
8. Макаров С.В. Психолого-дидактические условия и факторы формирования акмеологической компетентности кадров управления : автореф. дисс. ... канд. псих. наук. 19.00.13 «Психология развития. Акмеология». Москва, 2004. 22 с.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. 536 с.
10. Соловйова Т.Г. Формування соціальної компетентності як умова успішної соціалізації молоді. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. Серія : Педагогічні науки*. 2020. № 1 (34). С. 271 Сімферополь 278.
11. Buravleva N.A., Bogomaz S.A. Personal Characteristics of Students as Predictors of their Readiness to Innovate. *Sibirskiy Psikhologicheskii Zhurnal-Siberian Journal of Psychology*. 2020. № 76. P. 155–180.
12. Marino C., Vieno A., Lenzi M., Fernie B.A., Nikcevic A. V., Spada M. M. Personality Traits and Metacognitions as Predictors of Positive Mental Health in College Students. *Journal of Happiness Studies*. 2018. № 19(2). P. 365–379.
13. Chesnokova O.B., Churbanova S.M., Molchanov S.V. Professional self-determination in young age as a structural component of future professionalism : socio-cognitive and creative factors. *Cultural-Historical Psychology*. 2019. 15(4). P. 109–118.

Soloviova T. Socio-psychological factors and mechanisms of formation of youth social competence

The article presents a theoretical analysis of socio-psychological factors and mechanisms of formation of social competence of youth. The urgency of this issue is based on the need of any society to ensure its own future by socially competent citizens. Youth is a powerful resource within each country; it is a valuable part of its socio-economic and political well-being. It is determined that negative socio-political and economic phenomena in modern Ukraine weaken the potential of young people, causing various forms of maladaptation.

Different approaches to the definition and the essence of the concept of "social competence" of youth have been analyzed. "Social competence" means an integrative personality trait that reflects the ability to function effectively and adaptively in society, taking into consideration personal and social interests. The connection between the processes of socialization and the formation of social competence of young people has been proved. Youth means a differentiated social group of approximately 18 to 35 years of age, which acquires the features of a social community and has specific socio-psychological, social, cultural and other features.

It is determined that all the factors that influence the process of formation of social competence can be divided into internal and external. The internal factors include individual characteristics of a young person, his general culture, system of values and personal attitudes, the level of development of psychosocial self-awareness; ability to constant self-development. The external factors include the parental family and immediate environment; intimate partner and / or young family; reference group; social institutions in which a person is included (educational institutions, place of work, public organizations, etc.); information and communication factors (media, Internet, social networks); socio-cultural factors (national culture, subcultures, religion, etc.); socio-economic factors (socio-economic status, the degree of satisfaction of basic needs, etc.).

The mechanisms of formation of social competence are outlined, among which are spontaneous and controlled; special and indirect; institutional and non-institutional; traditional and innovative; external and internal mechanisms.

It is noted that understanding the influence of certain factors and the interdependence of factors and mechanisms of formation of social competence will optimize these processes and promote the formation of such competence in young people of different social groups.

Key words: social competence, youth, socialization, factors and mechanisms, maladaptation, social formation.